

Juhász Balázs

Hogyan szökjünk meg az olasz hadifogságból?

Avagy mit érdemes tudni Jánosa Ferenc hadnagy 1916-os kihallgatási jegyzőkönyvéről és vallomásáról*

Annak ellenére, hogy az 1930-ban megjelent „Hadifogoly magyarok története” című kétkötetes könyv sok ismeretet közöl az első világháborús olaszországi magyar hadifoglyokról, a hétköznapi élet számos részlete, és főleg a legénység életkörülményei továbbra is megannyi kérdést vetnek fel. Az éppen zajló kutatásokhoz¹ kapcsolódva kívánok bemutatni egy érdekes forrást, amely a hadifogoly-létből történő szabadulás kalandosabb formáját, vagyis a szökést járja körbe.

„A Melfiből elszökött Jánosa Ferenc osztrák[–magyar] hadifogoly tiszt kihallgatási jegyzőkönyvének a másolata

Az 1916-os évben a mai napon, október 13-án, Madonna di Tiranóban;

A pénzügyőrség helyi kirendeltségét irányító Pietro Motta főtörzszászlós az alulírott belbiztonsági és bűnügyi tiszt elé vezetett egy alakot, akit ma délelőtt tetten értek, amint Livigno környékén kóborolt.

Az alábbi dokumentumokat találták a gyanúsítottnál:

1. Üres papírra kiállított orvosi igazolás, amire egy 1,25 lírás és egy 10 centes bélyeget ragasztottak. Nevezett igazolás szerint a 22 éves, katolikus vallású Mario Murano, aki könyvelő és potenzai lakos, súlyos tüdőbajban szenved és különleges kezelésre szorul. Az iratot 1916. október 7-ével keltezték az alábbi aláírással: »Pica« megyei orvos. A lap alján olvasható: tanúsítom a doktor aláírását, Potenza, 1916. október 7., Urbani prefektus.² Az igazolást a Potenzai prefektúra azonos szövegű száraz, vörös tintás körpecsétjével is ellátták.

2. A Potenzai prefektúra által 1916. október 7-ével kiállított igazolás »Urbani« aláírással és a fent említetthez hasonló pecséttel, amelyen az alábbi olvasható:

»A Potenzai prefektúra az 1916. október 7-én kiállított orvosi igazolás alapján engedélyezi a 22 éves, katolikus vallású Mario Murano könyvelő és potenzai lakos számára, hogy elutazzon Pineta di Sortennába (Sondrio).³

Az utazás célja: súlyos tüdőbaj gyógyítása. Jelen utazási engedély október 15-éig érvényes.«

Személyleírás

közepes magasság	szabályos szájforma
kerek arc	szőke bajusz
kék szem	jó fogak
gesztenyebarna haj	jellegzetesség: hiányzik a felső középső metszőfog
szabályos orr	

Miközben igazolom, hogy a leírás illik a személyre, akinél találták az igazolást, megjegyzem, hogy ezt szép kézírással írták és poligráffal⁴ készítették.

3. Október 12-ei A9896. sz. harmadosztályú vonatjegy Milánóból Leccóba.

4. 1916. október 12-ei 00008. sz. harmadosztályú vonatjegy Leccóból Sondrióba.

5. »Il primo sanatorio Italiano per ammalati di petto« [A mellkasbetegek első olasz szanatóriuma] című brosúra.

Miután az ismeretlen megjelent, és mindenekelőtt felrótták neki, nem tudott meggyőző indokkal szolgálni a belső utazásra feljogosító szabályos útlevél hiányára.

Azt is felrótták neki, hogy hiába született Potenzában, nem annak a megyének a hanglejtésével beszél. Erre azt válaszolta, hogy az anyja görög, így megőrizte külföldi kiejtését. Amikor megkérdezték, hogy van-e bőröndje és pénze, akkor azt válaszolta, hogy mindkettő a mai nap során érkezik meg.

A motozás után az alábbi tárgyakat találták nála: két pár új zokni, egy fehér zsebkendő, egy fekete bőr pénztárcát, benne 6,9 lírát és 10 svájci centet, egy fogkefét, egy doboz cigarettát, egy üres sötét bőr irattárcát, egy faragót, egy fehér fém órát.

A motozást követően az ismeretlen magától bevallotta, hogy ő Jánosa Ferenc, apja neve Ferenc, anyja neve Komjáthy Mathild, Bükkön született (Sopron vármegye, csepregi járás) 1891. január 26-án, a 76. gyalogezred hadnagya.⁵

Kijelenti, hogy 1915. július 25-én San Martino sul Carsón [Sic! Valójában del Carsón] esett fogságba és Melfibe internálták.

Válasza a kérdésre, hogy mikor és hogyan sikerült neki megszöknie:

»Nem mondhatom el.«

Válasza a kérdésre, hogy a szökését követően mikor és melyik városban tartózkodott:

»Nem mondhatom el.«

Válasza a kérdésre, hogy a szökése során hogyan gondoskodott a létfenntartásáról:

»Nem akarom elmondani.«

Válasza a kérdésre, hogy honnan szerezte a civil ruháját és hol hagyta a katonai egyenruháját:

»Nem akarom elmondani.«

Válasza a kérdésre, hogy hogyan és kitől szerezte az orvosi igazolást és az utazási engedélyt, amelyet nála találtak:

»Nem akarom elmondani.«

Válasza a kérdésre, hogy mikor és honnan érkezett ide:

»Sondrióból tegnap este körülbelül 19:30-kor érkeztem Tiranóba és a Hotel Tiranóban, a 25-ös szobában szálltam meg, ahol most is letétben van egy kis csomag. Előre szólok, hogy tegnap este nem aludtam a szállodában, hanem a környéken járkáltam. Ki kell jelentenem, hogy a szálloda tulajdonosa felhívta a figyelmemet arra, miszerint tartózkodási engedély nélkül nem engedhet be a létesítményébe.«

Kérdésre válaszolva:

»Át akartam jutni a svájci határon, vissza szerettem volna térni Magyarországra és tovább kívántam szolgálni a hadseregemben.«

Válasza arra az észrevételre, hogy meglehetősen jól fejezi ki magát olaszul:

»A fogság során tanultam az olasz nyelvtant és sok könyvet, illetve regényt olvastam, így sikerült elsajátítanom a helyi nyelvet.«

Jánosa Ferenc kérésére, miszerint szökése indokára vonatkozó vallomását kéri szó szerint rögzíteni:

»Úgy bántak velem, mint egy kutyával. Ezen kijelentésemet az alábbiakra alapozom: Az olasz hadsereg orvos főhadnagya javaslatára a bal tüdőmet átjáró sebesülésem megröntgenezése végett a bari Központi Katonai Kórházba szállítottak, ugyanis még mindig súlyos fájdalmaktól szenvedek a hátamnál. Eközben a melfi kastélyban történt esésemet követően a jobb lábam is megbetegedett. Az orvosok felületesen vizsgáltak meg; nem röntgeneztek meg; megígérték, hogy megmasszírozzák a fájó részt, de erre se került sor. Egy napi

lábadozást követően a bari katonai kórházból visszazállítottak Melfibe. Bepanaszoltam az engem Melfibe visszakísérő főhadnagyot az irányomba tanúsított udvariatlan viselkedése miatt. Ezen panaszom miatt könnyű fogságra ítélték, és mivel ezt nem tartottam igazságosnak, így megszöktem, hiszen még súlyosabb büntetésre számítottam a Bari Katonai Körzet Parancsnokságától. Általánosságban hozzátenném, hogy a velünk, hadifoglyokkal szembeni bánásmód egyre elviselhetetlenebbé válik.«

Hozzáfűzzük, hogy Jánosa Ferenc harisnyakötője belsejében egy német nyelven írt papírdarabot őrzött, illetve azt az azonosító feliratot, amely a harctéren elesett katona személyazonosságát igazolja.

A fentiek közlése céljából került kiállításra jelen jegyzőkönyv, amelyet elolvasása és megerősítése után az alább aláírtak.

Aláíró: Jánosa Ferenc, a 76. gyalogezred hadnagya

Aláíró: Inigo Adorni, belbiztonsági megbízott.”

A német nyelvű szövegnek csak az olasz fordítása maradt fenn, ez magyarul így hangzik:

„A bécsi Hadügyminisztérium [részére]

1. Az elbánás nem felel meg a tisztai állapotnak

a) az olasz tisztek részéről

b) az őrség tagjai részéről

2. A foglyokat gonosztevéként kezelik (Foszt főhadnagy)

3. A[z olasz] Főparancsnokságnak címzett kéréseket és reklamációkat visszautasítják

4. Lehetetlenség, hogy 200 tisztet szállásoljanak el a melfi kastélyban (6-8 fő jut egy szobára, számos szoba közlekedő helységként szolgál), a klotyók [Sic!] állapota ázsiai

5. A hadifoglyok 15%-a maláriás tünetektől szenved, ketten ebbe bele is haltak

6. Télen az érezhető hideg ellenére (a tenger felett 600 méter magasan) egyáltalán nincs fűtés

7. A tisztek úgy kapnak súlyos büntetéseket, hogy meg se hallgatják őket (Gyurcsó, Berger, Jánosa). A legénységet is ártatlanul büntetik meg (Horváth, Koch, stb.)

8. Kényelmetlen a világítás (a mennyezetre rögzített lámpák). Lehetetlen olvasni és tanulni.

9. Felfüggesztették a személyes vásárlásokat, mindent a tisztiszolgákra kell bízni. Mindenért magasabb árat kell fizetni.”⁶

János Ferenc fenti kihallgatása természetesen túl sok kérdést hagyott megválaszolatlanul, így hamarosan Bariba vitték, ahol hosszas győzködés után 1916. október 18-án bevallotta, hogy Takács István őrzetővel együtt október 10-én este szökött meg a melfi kastélyból,⁷ éjszaka egy ablakból ereszkedtek le kötéllel, majd rögtön különváltak útjaik. Ezt követően részben gyalog, részben vonattal közlekedett. A fent említett két dokumentum volt nála, amelyek mind hamisítványok. Elkészítésükben csak a tisztársai segítettek, a poligráfot a melfi Ferrari cégtől vette, amikor a városban sétált, a pecséteket szintén a városból beszerzett gumiba metszette. A szükséges tintát is a városi bevásárlóköriútjai egyikén vásárolta meg. A carabinieri vizsgálata megállapította, hogy a Potenzai prefektúra sohasem használt piros, vagy kék tintát a pecsétekhez, a hamisított dokumentumok hivatalos formulái se egyeztek a dokumentumokban találtakkal, az aláírás viszont hasonlított, vagyis Jánosa legfeljebb az olasz tiszteknél látott iratok mintájára dolgozhatott. Jánosa persze azt állította, hogy az újságból tudta meg az orvos és a prefektus nevét, de ez nem magyarázta az aláírás hasonlóságát. A hadnagy a civil ruhát egyszerűen nem szolgáltatta be, illetve a szökéshez használt kötelet is több darabból csomózta össze, amelyeket apránként vásárolt a melfi bevásárlóköriutak alkalmával. Nem sikerült kideríteni hogyan jutott Jánosa a sondriói szanatórium kiadványához, és úgy általában fontos kiemelni, hogy a hadnagy vallomására is csak kollektív büntetést sejtető fenyegetés hatására került sor. A poligráf és a pecsétek rejtekhelyét ekkor se volt hajlandó elárulni: barátai csak személyesen neki voltak hajlandók azt odaadni. Jánosa szökését a bari kórházi ellátás elégtelensége és a melfi táborparancsnok igazságtalan ítélete mellett az is indokolta, hogy a fronton szerzett tüdővérülésének nem tett jót a hideg tél a fűtetlen melfi kastélyban.⁸

A szökés miatt természetesen minden illetékes hatóság leadta a figyelmeztetést, a szökevények elfogását persze már kevésbé hangoztatták, így október 18-án is Jánosát és Takácsot vélték látni egyesek Castrocielóban (Caserta megye).⁹ Jánosa Ferenc biztosan hazatért, de nem tudni mikor. Takács István további sorsa ismeretlen. A szökésük kapcsán keletkezett iratok viszont igen szemléletes képet adnak az olaszországi hadifogság egyes jellegzetességeiről.

Melfiben a kastély egy normann erőd volt, amely a 20. század közepéig a Doria hercegek tulajdonában állt, és 1915 júliusában egy hadifogolytábort alakítottak ki benne.¹⁰ A táborlakók létszáma folyamatosan változott: 1915. augusztus 7-én 460 hadifogoly érkezett a városba, valószínűleg ők jelentették a tábor első lakóit;¹¹ Dr. Adolphe Espine, a Nemzetközi Vöröskereszt igazgatóhelyettesének kimutatása 1915. október 4-ével 42 tisztról és 463 főnyi legénységről tudott Melfiben;¹² Alberto Costa, Melfi és Rapolla püspöke 1916. április 14-én 504 hadifogolyról számolt be (42 tiszt, 462 főnyi legénység), akik közül egy volt beteg, de már javult az állapota;¹³ a bécsi Hadügyminisztérium is 1916 nyarán 40 tisztról és 476 főnyi legénységről tudott;¹⁴ majd

valamikor lecsökkent a létszám, mert 1917. január 1-jével már csak 267 főt számláltak az olasz statisztikák;¹⁵ 1918. december 5-én Alberto Costa már csak 236 főt talált a várban (ebből 161-en voltak tisztek, 75-en pedig tisztiszolgák).¹⁶ Ennek fényében a Jánosa-féle 200 tiszt teljesen légből kapott. A különféle kimutatások és beszámolók alapján viszont tudjuk, hogy más táborokban is több tiszt volt egy szobában, és Costa püspök, aki többször is meglátogatta a tábort, sohase kritizálta a táborparancsnokságot a zsúfoltság miatt.

Alberto Costának köszönhetően tudjuk, hogy 1916. április 16-án az alábbi volt a nemzetiségi eloszlás, vagyis körülbelül a hadifoglyok felét adták a magyarok.¹⁷

Nemzetiség	Fő	Nemzetiség	Fő
magyarok	245	csehek	14
osztrákok	57	lengyelek	3
szerbek	59	törökök	3
horvátok	10	szlovénok	6
románok	102	olaszok	1
szlovákok	3	ruténok	1
		Összesen	504
		Ebből katolikus	187

Azt tudjuk a különféle hadifogoly beszámolókból, hogy az elégtelen fűtés általános jelenség volt,¹⁸ de ez egy mediterrán jellegzetesség. Természetesen a hadifoglytáborok lakói jobban szenvedtek tőle, mint mi, amikor Olaszországban turistáskodunk, hiszen kevésbé volt lehetőségük felvenni magukra plusz egy réteg ruhát. Ugyanezekből a forrásokból azt is tudjuk, hogy bevett gyakorlatnak számított a tisztek ellátása könyvekkel, illetve gyakorta tartottak nyelvtanfolyamot is minden tanulni vágyó számára.¹⁹ Az persze egyáltalán nem számított általános jelenségnek, hogy valaki egy év alatt olyan jól megtanult olaszul, mint Jánosa Ferenc. Sőt,

1918/19-ben még mindig sokszor okozott problémát, hogy nem sikerült anyanyelven beszélő papot küldeni a hadifogolytáborokba, ugyanis nem mindenki tanult meg olaszul.²⁰

Az olaszországi hadifoglyok státuszát az úgynevezett Spingardi-féle szabályzat határozta meg. Ezt folyamatosan bővítették, az első változata 1915. augusztus 29-én keletkezett,²¹ hogy 1918 augusztusára egy több mint 40 oldalas előírás-gyűjteménnyé váljon.²² Teljesen mindegy melyik kiadásról beszélünk, a szabályzat mindig nagy szabadságot biztosított a hadifogolytábor parancsnokának, így egyáltalán nem meglepő, hogy a parancsnok személyisége határozta meg a táborban uralkodó hangulatot, illetve a foglyokkal szembeni bánásmódot. Jánosa panasza tehát egyáltalán nem volt egyedi, és több olyan esetről tudunk, amikor a parancsnok azt is büntette, ha valaki reklamált, vagy esetleg egészségügyi okokból kérte kicserélését.²³ Nagyon ritkán került bíróság elé a parancsnok hatalommal történő visszaélés miatt,²⁴ és nem ismert olyan eset, amikor az áthelyezésen túl más büntetést is kapott volna.

Jánosa Ferenc maláriával kapcsolatos adatait is érdemes óvatosan kezelni, ugyanis ezek szubjektívek, és nem lehet általános tendenciákra következtetni belőlük. Az össz-olaszországi adatok alapján a civil és katonai kórházakban az első világháború során 40 757 hadifogoly halt meg (ezen szám a központi hatalmak területéről származó összes hadifoglyot tartalmazza), akik közül 13 127 fő a fronton szerzett sebesülését nem élte túl, vagyis betegség következtében 27 740-en haltak meg. 1918. november 11-én 599 185 hadifogolyról tudott az olasz államapparátus, és ha csak a betegségek miatti halálozást számoljuk, akkor 4,6%-os halálozási arányt kapunk.²⁵ Mivel nem áll rendelkezésünkre olyan statisztika, amely a teljes olasz területen, de csak a hadifoglyokra vonatkozólag vizsgálná a különféle betegségek miatti halálozási arányokat, így amennyiben elfogadjuk, hogy a hadifogoly és az olasz polgár ellátmánya hasonlított²⁶, minimális hibahatárral a „polgári” halálozási arányokat is figyelembe lehet venni.

Az 1911-13-as békeidőszakban tartományi felbontásban így alakult Olaszországban az átlagos éves halálozás (Jánosa Ferenc esetében Basilicata a fontos, ugyanis Melfi ide tartozik):²⁷

Tartomány	Fő	Tartomány	Fő
Piemonte	57 284	Lazio	24 241
Liguria	20 548	Abruzzo	29 728

Tartomány	Fő	Tartomány	Fő
Lombardia	95 887	Campania	74 355
Veneto	64 223	Puglia	48 319
Emilia	50 286	Basilicata	10 732
Toscana	46 579	Calabria	28 597
Marche	20 981	Sicilia	79 175
Umbria	12 419	Sardegna	17 511
Összesen			680 855

Ha ezeket az adatokat vesszük 100%-nak, akkor a háborús évek során tartományi bontásban a következők voltak a halálozási arányszámok:²⁸

Tartomány	1915	1916	1917	1918
Piemonte	108%	100%	101%	173%
Liguria	106%	101%	109%	181%
Lombardia	104%	103%	98%	157%
Veneto	117%	119%	118%	177%
Emilia	110%	106%	103%	172%
Toscana	102%	107%	106%	178%

Tartomány	1915	1916	1917	1918
Marche	106%	104%	99%	171%
Umbria	108%	107%	105%	178%
Lazio	107%	108%	103%	216%
Abruzzo	203%	102%	98%	172%
Campania	98%	101%	97%	186%
Puglia	109%	116%	117%	198%
Basilicata	109%	115%	121%	206%
Calabria	96%	98%	94%	181%
Sicilia	95%	104%	94%	150%
Sardegna	105%	112%	125%	203%
Összesen	109%	106%	103%	175%

Emellett íme a malária okozta halálesetek számadatai:²⁹

	1911–1913	1915	1916	1917	1918
Összes haláleset (fő)	680 855	742 132	721 706	701281	1 191 496
Malária miatt elhunytak (fő)	3 415	3 835	5 060	8 407	11 477

	1911–1913	1915	1916	1917	1918
Arányszám (az összes halálesethez viszonyítva)	0,5%	0,51%	0,7%	1,19%	0,96%

Ha az összes lakosra mérve viszonyítunk, akkor 1912-ben a teljes olasz lakosság 2,159‰-e halt meg maláriában, ami 1918-ra 7,791‰-re nőtt.³⁰ Miközben Basilicata tartomány majdnem minden évben az egyik legrosszabb adatsort produkálta, a Jánosa Ferenc által jelzett két maláriás halott az 1916 nyár végi táborlétszámhoz képest (516 fő) nem is „sok”, hiszen 3,87‰-nek számít, ami egyáltalán nem kirívó az olaszországi adatok ismeretében.

Utoljára maradt magának a szökésnek a vizsgálata. Jánosa Ferencé nem a legparádésabb szökés,³¹ de az egyik legalaposabban előkészített. A városba történő kijutási lehetőséget maximálisan kiaknázva minden olyan segédeszközt beszerzett, ami segíthette a távozását. Ehhez pedig társult egy jó adag figyelmetlenség a tábor őrsége részéről, hiszen egy poligráf becsempészése a melfi várba, illetve a civil ruhák beszolgáltatásának elmaradása is kérdéseket vet fel az örök tevékenységével kapcsolatban. A szökés nem volt veszélytelen és a táborparancsnokot is megintették, ha ilyen előfordult, így a szökéstől való félelem sokszor túlzó fegyelemhez vezetett.³² Mivel nem ismert a melfi táborparancsnok további karrierje, csak feltételezhetjük, hogy neki se köszönték meg az olasz katonai hatóságok Jánosa Ferenc és Takács István olaszországi útját. Ha valakit elkaptak, akkor büntetés járt érte. A hadifoglyok sorsát szabályozó hágai egyezmény értelmében csak fegyelmi büntetéssel lehetett sújtani azt, aki szökésben vett részt, de a szökési kísérletet és a szökés gyanúját is büntették, akár több hónapos fogsággal.³³ A szökés megakadályozása pedig több esetben halálos áldozatot követelt.³⁴ A szökevények kézre kerítéséért jutalom járt, ennek mértéke változott.³⁵ 1918 első hónapjaiban, amikor már a Monarchia és az Olasz Királyság is rendszeresen újabb és újabb vádakot talált ki a másikkal szemben, miszerint így, vagy úgy, de rosszul bánik a területén őrzött hadifoglyokkal, az utóbbiak büntetésének a kérdése is szóba került. A Monarchia ugyanis a Szentszéken keresztül kívánta elérni, hogy az elszökött és újra elfogott hadifoglyot az osztrák módszer szerint automatikusan tartóztassák le, anélkül hogy hadbíróság elé idéznék. Ekkor ugyanis szinte mindig nagyon súlyos büntetéseket kaptak.³⁶ Az olasz hatóságok szerint viszont a rendszerük áttekinthető és az osztráknál igazságosabb volt, hiszen a szökött hadifoglyokat csak akkor vetették bűnügyi eljárás alá, ha a szökés súlyosbító körülményei bűncselekmény jelleget kölcsönöztek ennek. Minden más esetben a miniszteri előírásoknak megfelelően fegyelmi jellegű büntetéseket róttak ki.³⁷

Csupán 1919-re vonatkozólag vannak statisztikáink a szökésben lévő hadifoglyokról:³⁸

	Dalmátok	Oszttrákok	Jugoszlávok	Rutének	Magyarok	Ukránok	Csehszlovákok	Lengyelek	Szerbek	Románok	Bolgárok	Németek	Szlovének	Összesen
Olasz-ország	65	369	257	99	237	13	12	10	3	1	-	10	1	1077
Balkán	-	4	4	1	1	-	1	-	4	1	204	1	-	221
Összesen	65	373	261	100	238	13	13	10	7	2	204	11	1	1298

Az 1919 nyár eleji állapot az olasz hatóságok szemében is különlegesnek számított, és próbáltak ellene tenni. Részben az olasz örök figyelmetlensége okozta a szökések számának gyors megugrását, valamint az, hogy akkoriban a tisztek kivételével szinte az összes hadifogoly dolgozott, és a munkaszázadokból sokkal egyszerűbb volt engedély nélkül távozni, mint a relatíve jobban őrzött táborokból.³⁹

1919 júniusában viszont már elindultak a hazafelé tartó vonatok, így a hadifoglyoknak egyre kevésbé volt szükségük arra, hogy megszökjenek. A táborok kiürítése meglehetősen összetett logika alapján történt, de a sorrendiség megállapításakor fontos szerepe volt a nemzetiségi hovatartozásnak. Magyar viszonylatban a hazaszállítás csak 1919. augusztus végén kezdődött el,⁴⁰ igaz, ebben a csúszásban a Tanácsköztársaság fennállásának is szerepe volt, hiszen az olasz hatóságok nem kívánták a hazaküldött hadifoglyokkal erősíteni a Vörös Hadsereget. Az egyik utolsó magyar vonatkozású szökés pont a Tanácsköztársasággal kapcsolatos: Scuber Leonhard őrmester, Lindner Bernát őrmester, Singer Jozef őrmester, Röhling Pál szakaszvezető, és László Mihály zászlós, mielőtt otthagyták volna a munkaszázadukat, búcsúlevelet írtak, miszerint a bolsevizmus terjedése és a román támadás miatt nem ülhetek tétlenül, Magyarország megmentése érdekében el kellett szökniük.⁴¹

* A tanulmány megírásához szükséges kutatásokat az Eötvös ösztöndíj tette lehetővé.

1 Lásd például Keglovich Rita: Magyar hadifoglyok hétköznapi élete az olasz hadifoglytáborokban az első világháború alatt. In: Lőrincz Ildikó (szerk.): Apáczai-napok 2007. Értékkörzés és értékteremtés tudományos

konferencia, tanulmánykötet. Győr, NYME Apáczai Csere János Kar, 2008, pp. 704–710.; Keglovich Rita: Lo scambio dei prigionieri tra Italia e Ungheria durante e dopo la Prima guerra mondiale. In: Rivista di Studi Ungheresi Nuova Serie, 15. évf. (2016). pp. 88–100.; Takács Bálint: Magyar hadifoglyok L'Aquilában (1915–1919). In: Keresztes Gábor – Szabó Csaba (szerk.): Tavasz Szél – Spring Wind 2018. III. kötet. Budapest, Doktoranduszok Országos Szövetsége, 2018. pp. 713–724.; Bálint Takács: Prigionieri di guerra ungheresi all'Aquila (1915-1919). In: Italianistica Debreceniensis XXIV. 2018. pp. 183–197., illetve Takács Bálint: Magyar hadifoglyok Olaszországban a Nagy Háború idején. In: Újkor.hu 2019. 03. 29. <http://ujkor.hu/content/magyar-hadifoglyok-olaszorszagban-nagy-haboru-idejen> (letöltés ideje: 2019. 06. 23. 12:00).

2 A prefektus a magyarországi főispánnak felelt meg, a prefektúra pedig az állami adminisztráció megyei szintű irányító egységeként a vármegyére hasonlított, habár egy sokkal inkább központosított modellről, a napóleoni Franciaország *département*-jéről mintázták. Giovanni Urbani De Ghelthof 1916. augusztus 15-étől töltötte be a potenzai prefektusi pozíciót, korábban prefektus helyettes volt ugyanott, és 1918. február 1-jével sondriói prefektussá nevezték ki.

3 Itt 1903 óta működött az első olaszországi szanatórium. Az épületet már más célra használják, kiemelkedő építészeti jelentősége miatt hétvégente látogatható.

4 Régi sokszorosító eszköz.

5 A család sokféleképpen írta a nevét, ugyanis ifjabb Ferenc születésekor még a Jánossa volt a bevett formula, ő maga viszont már a Jánosát használta. Idősebb Jánosa Ferenc foglalkozása fia születésekor vasúti tisztviselő volt, 1902–1907 között pedig a büki evangélikus gyülekezet felügyelőjeként tevékenykedett. Ifjabb Ferenc a háború után csóti körjegyzőként tevékenykedett és 1931–37 között Vanyolán volt a gyülekezet felügyelője. 1926. június 12-én született Zoltán nevű fia, akinek a keresztelési bejegyzéséből kiderül, hogy a felesége a római katolikus vallású Ömböli Judit volt. A nevek átírásakor a jelenleg érvényes magyar nyelvtani szabályokat vettem figyelembe, ugyanis minden esetben elhagytam az olasz dokumentumokban szereplő és nemesi státuszt jelző „de” szócskát. A szökevény ugyanis végig De Jánosa Ferenc néven szerepelt, igaz a keresztnévénél a Franz és a Francesco forma is felbukkant. Az édesanya nevével Komjathes Matilde szerepelt, de ifj. Ferenc születési anyakönyve segítette a forma pontosításában. Sajnos ifj. Jánosa Ferenc katonai szolgálati adatlapja nem maradt fenn, így nem sikerült további adatokat összegyűjteni a hadnagy előéletéről. A szülők adatait lásd: Büki evangélikus keresztelési anyakönyv (1883–2016). Jánosa Ferenc, felesége és fia adatait lásd: Vanyolai evangélikus vegyes anyakönyv 1864–1958. Külön köszönöm Világi Dávid segítségét, aki segítette az anyakönyvek felkutatásában.

6 A fenti jegyzőkönyv és levél eredeti, olasz nyelvű példányának őrzési helye: Archivio Centrale dello Stato, Róma (a továbbiakban ACS), Dir. Gen. PS Div. Pol. Aff. Gen. di Pol. Giud., Profughi e internati di guerra, 1306. csomó, Potenza. A szöveget a szerző fordította magyarra.

7 Takácsot már október 11-én este elfogták Foggiban, vagyis nem jutott olyan messzire, mint Jánosa Ferenc. ACS, Dir. Gen. PS Div. Pol. Aff. Gen. di Pol. Giud., Profughi e internati di guerra, 1306., Potenza. Urbani prefektus távirata a Belügyminisztériumnak, Potenza, 1916. október 12. 19:10, 22:30-kos érkezett meg, 23126. sz.

8 A bari carabinieri parancsnokság vizsgálatának eredményét lásd: ACS, Dir. Gen. PS Div. Pol. Aff. Gen. di Pol. Giud., Profughi e internati di guerra, 1306. csomó, Potenza. Olvashatatlan aláírás, a bari Carabinieri Parancsnokság parancsnoka a bari Katonai Körzet Parancsnokságának, Bari, 1916. október 23., 93/8. sz.; A prefektus vizsgálatának eredményét lásd uo. Urbani prefektus a bari Carabinieri Parancsnokságnak, Potenza, 1916. október 21., 2488. sz.

9 ACS, Dir. Gen. PS Div. Pol. Aff. Gen. di Pol. Giud., Profughi e internati di guerra, 1306. csomó, Potenza. Aláírás nélkül, címzett nélkül, Belügyminisztérium Belbiztonsági Főigazgatóság fejleces papírján, Róma, 1916. október 30.

10 Archivio Segreto Vaticano, Vatikánváros (a továbbiakban ASV), Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 130-131., n. 83950.

11 ACS, Dir. Gen. PS Div. Pol. Aff. Gen. di Pol. Giud., Profughi e internati di guerra, 1306., Potenza. Egészségügyi Főfelügyelőség közleménye a Belügyminisztérium részére, Potenza, 1915. augusztus 8. 12:15., 28948. sz. távirat.

12 Hadtörténelmi Levéltár, Budapest (a továbbiakban HL), I. VH Rendezetlen, 4360., Documents publiés à l'occasion de la Guerre Européenne (1914–1915). Rapport de M. le Professeur Dr. A. D'Espine sur la visite aux camps de prisonniers en Italie. Cinquieme Série Novembre 1915. Genève-Paris, Librairie Georg & Cie – Librairie Fischbacher. 1915. p. 29.

13 ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, f. 83-85., n. 15917.

14 HL, I. VH Rendezetlen, 4361. Közös Hadügyminisztérium Hírszerző Iroda, Hadifogoly osztály, Kimutatás az Olaszországba internált osztrák–magyar hadifoglyokról az 1916. szeptember elejéig kapott értesítések alapján. 10-108/4. sz.

- 15 „Saját” hadifogoly: 156 tisztt, 3 kadét 83 fő legénység; illetve a szerb hadifogságból átvett 23 tisztt, 1 tisztjelölt és 1 főnyi legénység. Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell’Esercito, Róma (a továbbiakban AUSSME), F-11, 127, 6. Situazione numerica dei prigionieri di guerra internati nei vari reparti alla data del 1 Gennaio 1917. Allegato A, 8/3-208. sz.
- 16 ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 130-131., n. 83950.
- 17 ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, f. 83-85., n. 15917.
- 18 Pl.: HL I. VH, Rendezetlen, 4360, Telman Sándor százados beszámolója; HL I. VH, Rendezetlen, 4404, Greiner Ármin főhadnagy beszámolója.
- 19 Pl.: ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, f. 61-62., n. 15917.; HL I. VH, Rendezetlen, 4361, Wlingler Frigyes százados beszámolója; HL I. VH, Rendezetlen, 4403, Palatinus Gyula őrmester beszámolója.
- 20 Pl.: ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 134, rubrica 244 H 2C, f. 374., n. 94076.; uo. f. 331., n. 91259.
- 21 HL, I. VH, 4360, Spingardi az összes hadifogoly részleg parancsnoknak és Hadtest Parancsnokságnak, Róma, 1915. augusztus 29., 1392. sz. körlevél.
- 22 ACS, Com. Supr. R. Esercito Soprint. Gen. Aff. Civili, 774. Raccolta delle disposizioni di carattere permanente relative ai prigionieri di guerra e ai disertori del nemico. Agosto 1918.
- 23 Pl.: HL I. VH, Rendezetlen, 4404, Hegedüs Ferenc főhadnagy beszámolója.
- 24 HL I. vh, Rendezetlen, 4401, Dr. Schatz Róbert tartalékos főorvos jelentése.
- 25 AUSSME, F-11, 112, 8. 1936. április 28-ai összesítő adatsorok.
- 26 Egy ilyen komparatív elemzéshez csak 1918-as adatok állnak rendelkezésre, viszont ezek alapján a hadifogoly és egy hétköznapi római polgár hasonló fejadaggal számolhatott. Vincenzo Giuffrida – Gaetano Pietra: *Provital, Approvvigionamenti alimentari d’Italia durante la grande guerra, 1914–1918*. Padova, CEDAM, 1936. pp. 324., 329.
- 27 Giorgio Mortara: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. Bari-New Haven, Laterza-Yale UP, 1925. p. 130.
- 28 Giorgio Mortara: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. Bari-New Haven, Laterza-Yale UP, 1925. p. 131.
- 29 Giorgio Mortara: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. Bari-New Haven, Laterza-Yale UP, 1925. p. 130, 131, 211.
- 30 Giorgio Mortara: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. Bari-New Haven, Laterza-Yale UP, 1925. p. 250.
- 31 A „parádés” egy szubjektív fogalom, de valószínűleg mindent felülmúl, hogy egy magyar orvos, egy osztrák segédorvos és egy bosnyák örvezető Spanyolországba próbált szökni a szardíniai Asinara szigetéről, de Korzikán lefűlelték őket a francia csendőrök. HL I. VH, Rendezetlen, 4361. Brock Oszkár százados beszámolója; Giovanni Terranova – Marco Ischia: *Dai Balcani all’Asinara. Il calvario dei Landstürmer tirolesi nella Prima guerra mondiale*. Trento, Comitato storico “Ludwig Riccabona”, 2017. pp. 527–529.
- 32 Lásd a pizzighetonei esetet. Itt ugyanis a tisztek panaszkodtak, hogy hatan katolikusok és a parancsnok nem engedte a templom látogatását, ráadásul a hivatalból kirendelt kapucinus is panaszkodott, hogy nem maradhat elég ideig a gyónás meghallgatására. ASV, Segr. Stato, Guerra, Fasc. 133, rubrica 244 H 2C, f. 93-94., n. 15917.
- 33 Baja Benedek et al. (szerk.): *Hadifogoly magyarok története. I. kötet*. Budapest, Atheneum, 1930. p. 238.; ASV, Segr. Stato, Guerra, fasc. 153, rubrica 244 I 2A, f. 112., n. 45923.
- 34 Például Leopold Sándor beszámolója szerint egy bosnyák tisztizolgát az utolsó nap lelőtt az őr, mert közel ment a kerítéshez. HL I. VH, Rendezetlen, 4361, Leopold Sándor szerb–olasz hadifogsága.
- 35 ACS, Dir. Gen. PS Div. Pol. Aff. Gen. di Pol. Giud., Profughi e internati di guerra, 1306., Potenza. Spingardi a Belügyminisztérium Belbiztonsági Főigazgatóságának, Róma, 1916. szeptember 19., 19263. sz.
- 36 Segreteria di Stato Sezione per i Rapporti con gli Stati Esteri, Vatikánváros (a továbbiakban SSSRSAS), AA. EE. SS., Stati Ecclesiastici, 1390, 525, f. 53. Gasparri Carlo Montinak, 1918. január 8., 51072. sz.
- 37 SSSRSAS, AA. EE. SS., Stati Ecclesiastici, 1390, 525, ff. 57-58. Carlo Monti Gasparrinak, 1918. március 8., 51072. sz.
- 38 AUSSME, F-11, 129, 5. Badoglio 1919. június 26-ai, 91720. sz. távirata a hat hónapja szökésben lévő és még el nem fogott hadifoglyokról.
- 39 AUSSME, F-11, 129, 5. Pecori Giraldd az 1. hadsereg parancsnokságainak, Trento, 1919. június 1., olvashatatlan sz.

40 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 73, Hadifogoly osztály, 4. csomó 28. tétel. Takács-Tolvay, a magyar hadügyminiszter meghatalmazottja Bécsben a Külügyminisztérium hadifogoly osztályának, Bécs, 1919. szeptember 19., 1534/hdf. sz.

41 AUSSME, F-11, 129, S. G. De' Medici ezredes a Főparancsnokságnak, Vicenza, 1919. május 31., 623. sz.